

Ks. JANUSZ SZULIST

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

szulist@umk.pl

ORCID: orcid.org/0000-0002-0410-0565

WIARA CHRZEŚCIJAŃSKA WOBEC IDEOLOGII NAZIZMU W OPARCIU O LIST PASTERSKI NIEMIECKIEGO EPISKOPATU Z 20 SIERPNI 1935 ROKU

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/SPLP.2021.017>

Streszczenie

Biskupi niemieccy w liście z 20 sierpnia 1935 roku wskazują na wiarę jako na fundament w walce z nazizmem w przywracaniu sprawiedliwości w świecie. Posłanie Trzech Osób Boskich, do których człowiek odnosi się w ramach aktów wiary, stanowi przesłankę ku obronie godności osobowej, zachowania niezmiennego porządku moralnego oraz do trwania w nadziei w obliczu niesprawiedliwości nazistowskiej. Konsekwencją postawy wiary jest obrona praw każdego obywatela przy współpracy instytucji państwa z Kościołem. Ataki na życie jednostek oraz grup społecznych stanowią zakwestionowanie porządku Bożego, warunkującego integralny rozwój społeczny. Przemoc stosowana przez nazistów nie może podważać czy relatywizować wskazań ewangelicznych. Niezłomne trwanie przy nauce objawionej skutecznia kształtowanie nowego porządku, wolnego od przemocy. Przemiany społeczne są nieodłącznie związane z procesem wychowania, zasadzającym się na przekazywaniu określonych wartości, jak też na współpracy w ramach środowiska wychowawczego.

Słowa kluczowe: *episkopat niemiecki, nazizm, wiara, wychowanie, pokój, godność osobowa, prawa człowieka*

*THE CHRISTIAN FAITH VERSUS THE IDEOLOGY
OF NAZISM IN THE LIGHT OF THE PASTORAL LETTER
OF THE GERMAN BISHOPS
OF AUGUST 20, 1935*

Abstract

In their letter of August 20, 1935, the German bishops pointed to faith as a foundation in the struggle against Nazism to restore justice in the world. The message of the Three Divine Persons to whom man is referred in acts of faith forms a premise for defending personal dignity, retaining an invariable moral order, and persisting in hope in the face of Nazi injustice. An attitude of faith implies the willingness to defend the rights of every citizen in collaboration with the institutions of the state and the Church. Attacks against the lives of individuals and social groups question the Divine order that is a prerequisite for integral social development. Therefore, the violence used by the Nazis cannot undermine or relativize the guidance of the Gospel, whereas staying true to the revealed knowledge fosters the development of a new order that is free from violence. Social change is inextricably linked to the process of education, which focuses on the transfer of specific values and on collaboration within the educational environment.

Keywords: *German bishops, Nazism, faith, education, peace, personal dignity, human rights*

Wiara jest aktem osobowym, a także stanowi dar Boga przy zachowaniu wolności jednostkowej i zdolności transcendowania ku wartościom (a właściwie dobrom) nieprzemijającym¹. Ideologie, w przeciwieństwie do wiary, skutkują zniewoleniem myślenia w obszarze politycznym, czyli w sferze doczesnej skuteczności. Stanowią schematy wartościowania i działania narzucane według jednostkowego lub grupowego interesu, kwestionujące podmiotowość obywateli². Niemieccy biskupi w nauczaniu skierowanym do katolików w czasie rozprzestrzeniania nazizmu, a następnie rządów zwolenników Hitlera, zachęcali do zdecydowania opowiedzenia się po stronie nauki Bożej, co znajduje wyraz w postawie wiary jako postępowania wolnego w obliczu uprzedmiotawiających ideologii. Tego typu wezwanie stanowi tytuł listu pasterskiego z 20 sierpnia 1935 roku: *Steht*

¹ Por. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Pallottinum, Poznań 2009, 154 (cyt. dalej: KKK).

² Por. M. Kowalska, *Ideologie po ideologiach. O cynicznej naiwności*, „IDEA. Studia nad Strukturą i Rozwojem Pojęć Filozoficznych”, 2018, XXX/1, s. 7–8.

*fest im Glauben*³. Prawda proklamowana przez Kościół jest skoncentrowana wokół dobra człowieka, dla którego wolność, a także godziwe warunki bytowania stanowią kryterium prawidłowości i sprawiedliwości wszelkich procesów społecznych⁴. Ograniczenia naturalnych uprawnień przysługujących człowiekowi w imię ideologii wyrażają niesprawiedliwość, przekładającą się chociażby na masowe kwestionowanie prawa do życia w formie eksterminacji grup określanych jako wrogowie nazizmu⁵.

1. PODSTAWY TEOLOGICZNE OBRONY WIARY

Niemieccy biskupi, zachęcając swoich wiernych w 1935 roku do niezłomnego zachowywania wiary, odnoszą się nade wszystko do Boga jako do Tego⁶, kogo wiara dotyczy i który jest jednocześnie źródłem łaski wiary⁷. Wskazuje się tutaj na Boga w Trójcy Świętej Jedyne, w którym każda z Osób Boskich posiada właściwe sobie posłannictwo⁸, będące wzorcem dla odniesień w szerszych społecznościach. Hierarchowie niemieccy parafrazują wyznanie wiary jako podstawę etosu chrześcijanina w obliczu realnego (i konsekwentnego) zagrożenia totalitaryzmem⁹. „*Steht fest im Glauben an Gott, den allmächtigen Vater, den Schöpfer des Himmels und der Erde, den obersten Herrn aller Völker und aller Menschen! Im Glauben an den eingeborenen Sohn des Vaters, den wahren und einzigen Erlöser der Welt! Im Glauben an den Heiligen Geist, der die Kirche regiert und die Gnade der Erlösung der einzelnen Seelen zuwendet*”¹⁰. W porządku stworzenia zawarta jest prawda zarówno o człowieku, jak też o porządku natury, funkcjonującym w ciągłej zależności od Boga Stwórcy¹¹. Jednym z elementów tejże prawdy jest godność osobowa, wyrażająca się w podobieństwie człowieka do Boga. Godność osoby jest podstawą dla praw człowieka, określających porządek społeczny,

³ Por. *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben”*, w: *Zeugnis und Kampf des deutschen Episkopats. Gemeinsame Hirtenbriefe und Denkschriften*, hrsg. v. K. Hofmann, Verlag Herder, Freiburg im Breisgau 1946, s. 15.

⁴ Por. Leon XIII, *Encyklika „Rerum Novarum”*, Editrice Vaticana, Watykan 1891, 26–27 (cyt. dalej: RN).

⁵ Por. M. Kowalska, dz. cyt., s. 11–12.

⁶ Por. *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben”*, dz. cyt., s. 16.

⁷ Por. *Synod w Toledo (675)*, w: *Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, oprac. W. Głowa, I. Bieda, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1997, 24–25.

⁸ Por. tamże, 20–21.

⁹ Por. *Hirtenwort der deutschen Bischöfe „Die Lage der katholischen Kirche in Deutschland”*, w: *Zeugnis und Kampf des deutschen Episkopats. Gemeinsame Hirtenbriefe und Denkschriften*, hrsg. v. K. Hofmann, Verlag Herder, Freiburg im Breisgau 1946, s. 63.

¹⁰ *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben”*, dz. cyt., s. 16.

¹¹ Por. tamże.

w którym nie zachodzą żadne formy dyskryminacji. Posłanie Syna Bożego jest szczególnie doniosłe pośród trzech Osób Trójcy Świętej. Druga Osoba Boża określa ścieżki rozwoju człowieka w sensie coraz większego partycypowania w Boskim życiu¹². Niemieccy biskupi powołują się w tym miejscu na nowotestamentalny fragment Ewangelii, w którym Jezus mówi o sobie jako o „drodze, prawdzie i życiu” (por. J 14,6)¹³. Tego typu stwierdzenie to jednak o wiele za mało w obliczu ideologii hitlerowskiej. Doskonalenie człowieka można zredukować do działania wyłącznie doczesnego, o czym wymownie świadczy nietscheańska koncepcja nad-człowieka¹⁴. Z tego też względu niemieccy hierarchowie jednoznacznie wskazują na panowanie Chrystusa ponad uwarunkowaniami konkretnego narodu (rasy)¹⁵. Każdy człowiek, uznając w Jezusie Mesjasza, nie ulegnie nigdy ideologicznemu redukcjonizmowi, w imię którego jest kwestionowane życie jednostek i grup. „Jesus Christus, unser Herr rund Heiland, soll nicht mehr der Weg, die Wahrheit und das Leben sein, und mit dem von Christus eingesetzten Primat soll jede Verbindung gelöst und dafür eine sogenannte romfreie Nationalkirche errichtet werden”¹⁶. Mesjanizm Chrystusa posiada charakter uniwersalny. Chrześcijaństwo w ramach procesu inkulturacji wiary rozwija się w różnych środowiskach¹⁷. Zawłaszczenie chrześcijaństwa lub też wpisywanie kultu pogańskiego w struktury religii – ukształtowane na gruncie cywilizacji zachodniej – jest w istocie podważaniem tożsamości jednostkowej na płaszczyźnie mentalnej istotowo nawiązującej do tradycji ewangelicznej¹⁸. W obliczu przestępstw dokonywanych przez narodowych socjalistów szczególne znaczenie ma posłanie Ducha Świętego. Niemieccy biskupi zwracają uwagę na kilka funkcji trzeciej Osoby Boskiej. Po pierwsze, Duch Święty kieruje Kościołem. Autorytet, a także związana z nim podmiotowość instytucji Kościoła są kluczowe w sytuacji zawłaszczania sfery religijności człowieka przez ideologię¹⁹, która co najwyżej uznaje kultury naturalne lub stanowi absolutyzację rasy germańskiej²⁰. Drugie zadanie Ducha Świętego polega na pośredniczeniu w łaskach zbawienia. Wskazywanie na perspektywę zbawczą odsyła do innej rzeczywistości, wyzwolonej ze stosowania

¹² Por. *Synod w Toledo (675)*, dz. cyt., 20–21.

¹³ Por. *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben”*, dz. cyt., s. 16.

¹⁴ Por. F. Nietzsche, *Ecce homo. Jak się staje – kim się jest*, przeł. L. Staff, Aletheia, Kraków 2009, s. 34

¹⁵ Por. *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben”*, dz. cyt., s. 16.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Por. Paweł VI, *Adhortacja apostolska „Evangelii nuntiandi”*, Editrice Vaticana, Watykan 1975, 15 (cyt. dalej: EN).

¹⁸ Por. M. Hessemann, *Religia Hitlera*, przeł. A. Walczy, Prószyński i S-ka, Warszawa 2011, s. 99–100.

¹⁹ Por. H. Gruber, *Katholische Kirche und Nationalsozialismus 1930–1945. Ein Bericht in Quellen*, Ferdinand Schöningh, Paderborn 2006, s. 21.

²⁰ Por. *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben”*, dz. cyt., s. 16.

przemocy²¹. „Im Glauben an den Heiligen Geist, der die Kirche regiert und die Gnade der Erlösung den einzelnen Seelen zuwendet”²². Trzecim zadaniem Ducha Świętego jest asystowanie przy rozeznawaniu prawdy zarówno w stosunku do Pisma Świętego, jak też w odniesieniu do kondycji człowieka w świecie. „Wir glauben dem heiligen Gott, der die Wahrheit selber ist, der in den Heiligen Schrift der Offenbarung zu uns gesprochen hat und durch seine Kirche heute noch zu uns spricht. Die Heiligen Schriften des Alten und Neuen Bundes, vom Heiligen Geiste eingegeben, sind für jeden ehrlichen Wahrheitssucher ein unendliches Lichtreich göttlicher Gedanken”²³. Zgłębianie prawdy Bożej chroni człowieka przed podejmowaniem błędnych decyzji, prowadzących do grzechu lub będących jego skutkiem²⁴.

Niemieccy biskupi mają świadomość, iż wierni Kościoła katolickiego na przestrzeni wieków niekiedy niewłaściwie wybierali²⁵. Co równie istotne, członkowie NSDAP w znaczącej mierze byli wcześniej katolikami lub protestantami. Służąc zbrodniczej ideologii, sprzeniewierzyli się jednak prawdzie Bożej²⁶. W tym kontekście hierarchowie niemieccy są pełni nadziei, iż Duch Święty obecny w Kościele wskaże możliwości przełamania spirali grzechu, by w świetle pełnej prawdy o człowieku i Bogu realizować przykazanie miłości, nakazujące szanować każdego człowieka bez wyjątku, pomijając zupełnie kwestie pochodzenia²⁷. Świadomość grzechu jest warunkiem procesu nawrócenia. Niemieccy biskupi podają przykład Kościoła jako instytucji, która w swojej długiej historii nie była wolna od pojawiania się jednostek bądź grup kwestionujących naukę ewangeliczną²⁸. Zawsze jednak kwestia zawierzenia jednemu Bogu była czynnikiem określającym możliwości powrotu do pełnej jedności z Kościołem jako wspólnotą uczniów Chrystusa²⁹. W ramach tejże wspólnoty Boski autorytet jest zawsze gwarantem zachowania właściwego porządku dla wzrostu wszystkich ludzi w doskonałości, aż do partycypowania na coraz większą skalę w dobrach zbawczych³⁰.

Niemiecki episkopat wskazuje na drogę pokoju, będącego bezinteresownym świadczeniem dobra, a zarazem skutecznym środkiem w procesie przewycięża-

²¹ Por. Pius XI, *Encyklika „Mit brennender Sorge”*, Editrice Vaticana, Watykan 1937, 62 (cyt. dalej: MbS).

²² *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben”*, dz. cyt., s. 16.

²³ Tamże.

²⁴ Por. H. Gruber, dz. cyt., s. 26.

²⁵ Por. *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben”*, dz. cyt., s. 16.

²⁶ Por. M. Hesemann, dz. cyt., s. 228.

²⁷ Por. *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben”*, dz. cyt., s. 16.

²⁸ Por. tamże.

²⁹ Por. tamże.

³⁰ Por. *Dekret dla Jakobitów (1442)*, w: *Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, oprac. W. Głowa, I. Bieda, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1997, 44.

nia nazizmu³¹. Wolność od przemocy jest efektywną metodą, dzięki której można ostać się przy obiektywnym dobru w zgodzie z własnym sumieniem, a nade wszystko w zgodzie z nauką Chrystusową³². Jedność doktrynalna, ale także osobowa, będąca wyzwaniem każdej epoki – szczególnie w dobie rozprzestrzeniania narodowego socjalizmu – stanowi stabilną zapórę przed atakami na ludzkie życie³³. Jednym z obszarów tejże jedności jest zgoda pomiędzy biskupami a duchownymi³⁴. Jedność posiada w sobie potencjał upowszechniania się, rzutując w dalszej kolejności na relacje między przedstawicielami ludu, a także wśród wiernych³⁵. Doświadczenie Kulturkampfu było w istocie doświadczeniem narzuconego podziału, opartego na braku zaufania i wzniesieniu ideologicznych konfliktów³⁶. Budowanie jedności – w obliczu zawłaszczającego nazizmu – kształtuje coraz intensywniejsze poczucie pokoju³⁷. Kontynuując logikę nauczania św. Pawła z *Listu do Galatów* (2,9), należy stwierdzić, iż jest to zawiązywanie przymierza pokoju, będącego wyrazem doskonałości³⁸.

2. SPOŁECZNE KONSEKWENCJE WYZNAWANEJ WIARY

Chrześcijańska wiara jest podstawą porządku społecznego. System zasad i wartości ukształtowany na gruncie Objawienia posiada obiektywny charakter. Niemieccy biskupi wzywają jednak swoich wiernych – w czasie lawinowego upowszechniania nazizmu – by systemy normatywne wynikające z wiary stosować kompleksowo, nie ulegając tendencjom naturalistycznych interpretacji. Zapewnienie integralności stosowanych norm jest czynieniem odniesień społecznych ludzkimi, gdzie nikt nie będzie wyłączony z uwagi na rasę, pochodzenie, aktualną sytuację itd. „Die katholische Kirche ist in erster Linie dazu gestiftet und gesandt, für die Wahrheit des ewigen Lebens Zeugnis zu geben, die Gebote der sittlichen Ordnung zu verkünden, in den heiligen Sakramenten Gnade und Erlösung zu spenden. In zweiter Linie hat die Kirche nach dem Zeugnis der Weltgeschichte auch dem Geistesleben und der Kunst der Menschheit den höchsten Aufschwung gegeben, das Gemeinschaftsleben der Völker durch Eintreten für Ordnung und

³¹ Por. *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben“*, dz. cyt., s. 23.

³² Por. MbS 24.

³³ Por. *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben“*, dz. cyt., s. 23.

³⁴ Por. A. Bertram, *Die Lage der katholischen Kirche in Deutschland*, w: *Zeugnis und Kampf des deutschen Episkopats. Gemeinsame Hirtenbriefe und Denkschriften*, hrsg. v. K. Hofmann, Verlag Herder, Freiburg im Breisgau 1946, s. 73.

³⁵ Por. *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben“*, dz. cyt., s. 23.

³⁶ Por. tamże.

³⁷ Por. A. Manz, *Predigt (20.7.1937)*, w: *Kirche im Nationalsozialismus*, hrsg. v. Geschichtsverein der Diözese Rottenburg-Stuttgart, Jan Thorbecke Verlag Sigmaringen, Leinen 1984, s. 167.

³⁸ Por. *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben“*, dz. cyt., s. 23.

Gerechtigkeit unterbaut, für die staatliche Obrigkeit Ehrfurcht und Gehorsam gefordert, überhaupt auch über die irdische Kulturarbeit einen unleugbaren Segen ausgearbeitet”³⁹. Obiektywny charakter prawdy proklamowanej przez Kościół jest nieodłącznie związany z równością wobec stanowionego prawa. Kwestie pochodzenia czy też aktualnej przynależności grupowej (tutaj: partyjnej) nie powinny wpływać na sprawy tak zasadnicze, jak wspólnoty naturalne w wymiarze małżeństwa i rodziny⁴⁰. Niemieccy biskupi zgodnie kwestionują interpretacje ideologiczne związków międzyosobowych. Kryterium czystości rasy w ideologii narodowosocjalistycznej nie może określać ważności lub nieważności małżeństwa. W odniesieniu do marksizmu nie sposób również pogodzić się ze zrównaniem związków macierzyństwa w małżeństwie z macierzyństwem pozamałżeńskim⁴¹. Deprecjacja osoby ludzkiej w oparciu o kwestionowanie praw człowieka dotyczy – poza zagadnieniem wyboru stanu cywilnego – sprawy o wiele bardziej fundamentalnej, takiej jak prawo do życia. Ścisłej rzeczy ujmując, kluczowe znaczenie w tym kontekście posiada kwestionowanie prawa do życia wybranych grup społecznych⁴² lub marginalizowanie życia pojedynczych obywateli w imię „sprawiedliwości społecznej w marksizmie”⁴³. Kwestionowanie godności osobowej lub też praw człowieka jest w tym układzie jedną z największych form niesprawiedliwości, w obliczu której Kościół jest prezentowany przez niemieckich biskupów jako obrońca każdego, bez względu na aktualny kontekst społeczny⁴⁴. Uzasadnieniem dla precyzyjnego stanowiska Kościoła w Niemczech jest interpretowanie sprawiedliwości w kontekście miłości, gdzie w nauczaniu Kościoła obie te wartości (a właściwie zasady) wzajemnie się dopełniają⁴⁵.

Chrześcijaństwo – w tym nade wszystko nauka Kościoła – wyraża stosunek do rzeczywistości ziemskiej wolny od pomniejszania lub wprost zawłaszczania sfery religijnej przez świecką, lub też odwrotnie⁴⁶. Doświadczenie niesprawiedliwości nazizmu nie wywołało po stronie episkopatu niemieckiego reakcji zwrotnej⁴⁷, której celem byłoby zajmowanie przez Kościół obszarów właściwych państwu lub podważanie ontycznego sensu władzy – nawet przy jawnym i bezpreceden-

³⁹ Tamże, s. 17.

⁴⁰ Por. tamże, s. 18.

⁴¹ Por. tamże.

⁴² Por. B. v. Schewick, *Katholische Kirche und nationalsozialistische Rassenpolitik*, w: *Kirche, Katholiken und Nationalsozialismus*, hg. K. Gotto, K. Reppen, Matthias-Gruenewald-Verlag, Mainz 1980, s. 83-84.

⁴³ Por. M. Kowalska, dz. cyt., s. 9.

⁴⁴ Por. *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben”*, dz. cyt., s. 17.

⁴⁵ Por. B. v. Schewick, dz. cyt., s. 99.

⁴⁶ Por. R. Lill, *Ideologie und Kirchenpolitik des Nationalsozialismus*, w: *Kirche, Katholiken und Nationalsozialismus*, hg. K. Gotto, K. Reppen, Matthias-Gruenewald-Verlag, Mainz 1980, s. 31-32.

⁴⁷ Por. *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben”*, dz. cyt., s. 17.

wym kwestionowaniu przez instytucje państwa prawa do życia wybranych grup społecznych.

Biskupi niemieccy wskazują na naukę chrześcijańską – proklamowaną przez Kościół – jako na swoiste ziarno gorczycy⁴⁸. Ewangelia głoszona w świecie inicjuje zatem zmiany, które są w gruncie rzeczy upowszechnianiem braterstwa jako formy miłości bliźniego, z czego nikt nie będzie wyłączony⁴⁹. Życzliwość i wola współdziałania określają relacje między Kościołem a państwem, kształtowane z perspektywy wiernych. Jako przykład w liście episkopatu niemieckiego z dnia 20 sierpnia 1935 roku jest podawany wjazd Jezusa do Jerozolimy – przed męką i śmiercią Chrystusa. „Christus hat selber die Wallfahrt nach Jerusalem gemacht und beim Palmeneinzug die Huldigung des Volkes auf öffentlicher Prozession anerkannt”⁵⁰. Działania nazistów w odniesieniu do chrześcijan, a w szczególności do katolików, kolidują wprost z naturą stworzenia, które z założenia jest otwarte na Boże działania. Ludzkie ideologie stanowią czynnik pogłębiający podziały, ukierunkowane ostatecznie na eksterminację poszczególnych grup społecznych⁵¹. Nemieccy biskupi odnoszą się szczególnie krytycznie do działań wymierzonych w katolików jako formy ograniczenia człowieka w zakresie wolności religijnej, co stanowi jedną z największych form niesprawiedliwości⁵². Działanie nazistów przeciwko katolikom jest pochodną przypisania Kościołowi politycznych wpływów w społeczeństwie. W obliczu „politycznego katolicyzmu” rząd partii narodowosocjalistycznej marginalizuje (a niekiedy wręcz zupełnie alienuje) ze sfery publicznej Kościół, czyniąc z chrześcijaństwa co najwyżej prywatną sprawę człowieka⁵³. Tego typu interpretacja religii jest również właściwa dla marksizmu, którego zwolennicy kwestionują wszelkie czynniki duchowe jako niemające miejsca w świecie⁵⁴.

Wiara chrześcijańska jest nieodłącznie związana z procesem prospołecznego wychowania⁵⁵. Człowiek jest formowany w pewnej mierze przez całe swoje życie. Nemieccy biskupi zwracają uwagę w tym kontekście na rolę rodziców czy też w ogóle rodziny chrześcijańskiej w procesie wychowania, które jest przyswajaniem sobie zasad moralności⁵⁶. Zasady życia chrześcijańskiego posiadają swoje źródło

⁴⁸ Por. tamże, s. 19.

⁴⁹ Por. MbS 38.

⁵⁰ Por. *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben”*, dz. cyt., s. 19.

⁵¹ Por. tamże, s. 18.

⁵² Por. R. Lill, dz. cyt., s. 33–34.

⁵³ Por. *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben”*, dz. cyt., s. 19.

⁵⁴ Por. Pius XI, *Encyklika „Quadragesimo anno”*, Editrice Vaticana, Watykan 1931, 42 (cyt. dalej: QA).

⁵⁵ Por. Pius XII, *Przemówienie wygłoszone w dniu Zielonych Świąt (1.06.1941)*, w: *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, red. M. Radwan, L. Dyczewski, A. Stanowski, Redakcja Wydawnictw KUL, Rzym–Lublin 1987, cz. I, 20.

⁵⁶ Por. *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben”*, dz. cyt., s. 20.

w przekazie starotestamentalnym⁵⁷. Tego typu prawda, przypomniana przez hierarchów niemieckich, jest jednocześnie wskazaniem na kontynuację nauczania pomiędzy nauką jahwistyczną a nauczaniem Jezusa zawartym w Ewangelii⁵⁸. Rodzina jest pierwszym środowiskiem wychowawczym, w którym przekazywane są również treści wiary⁵⁹. Kontynuacją procesu wychowawczego – zapoczątkowanego we wspólnotach naturalnych – jest edukacja szkolna⁶⁰. Niedopuszczalne z perspektywy jednostki, jak też zasad prawa naturalnego, jest przeciwstawianie rodziny szkole w imię upowszechnianej ideologii⁶¹. Niemieccy hierarchowie ostrzegają wręcz przed tendencjami wyręczania rodziców przez nauczycieli – właściwie przez ideologów, co było przyporządkowane zamiarowi ukształtowania nowego typu człowieka⁶². Rozgraniczenie oddziaływania rodziców i szkoły, a tym bardziej ich antagonizacja, mogą prowadzić do wewnętrznych rozterek wychowanków, czy wręcz do rozdwojenia świadomości⁶³. Tego typu stan rzeczy sprzyja brakowi stabilności oraz pogłębianiu patologii zachowania, gdzie człowiek staje się instrumentem w realizacji zideologizowanego systemu wartościowania, będącego podstawą dla antyludzkich działań⁶⁴.

Nauka chrześcijańska – tutaj nauka Kościoła – podkreślają szczególnie znaczenie wolności, wkomponowanej w system wartości, gdzie w kategorii oczywistości jest przyjmowany szacunek dla drugiego człowieka⁶⁵. Rodzice, a także środowisko szkolne są ukierunkowane na proces dojrzewania człowieka w sensie dokonywania coraz to bardziej odpowiedzialnych wyborów⁶⁶. Pogłębianie świadomości własnej wolności, uwzględniając dzieło stworzenia czy dziecięstwo Boże, ma miejsce w pewnych uwarunkowaniach systemowych, konkretyzowanych w rozwiązaniach instytucjonalnych⁶⁷. Niemieccy biskupi wskazują na dwie grupy uwarunkowań, które pogłębiają świadomość własnej autonomii, a także konieczność szacunku dla innych opcji, instytucji itd.⁶⁸ Pierwsza grupa tychże czynników

⁵⁷ Por. MbS 19–20.

⁵⁸ Por. tamże.

⁵⁹ Por. *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben”*, dz. cyt., s. 20.

⁶⁰ Por. Pius XII, *Przemówienie wygłoszone w dniu Zielonych Świąt (1.06.1941)*, dz. cyt., 15–17.

⁶¹ Por. *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben”*, dz. cyt., s. 20.

⁶² Por. A. Reichold, *Die deutsche katholische Kirche zur Zeit des Nationalsozialismus (1933–1945)*, Verlag Erzabtei St. Ottilien, St. Ottilien 1992, s. 59.

⁶³ Por. *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben”*, dz. cyt., s. 20.

⁶⁴ Por. A. Reichold, dz. cyt., s. 58–59.

⁶⁵ Por. *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Die zehne Gebote als Lebensgesetz der Völker”*, w: *Zeugnis und Kampf des deutschen Episkopats. Gemeinsame Hirtenbriefe und Denkschriften*, hrsg. v. K. Hofmann, Verlag Herder, Freiburg im Breisgau 1946, s. 79–80.

⁶⁶ Por. Pius XII, *Przemówienie wygłoszone w dniu Zielonych Świąt (1.06.1941)*, dz. cyt., 17.

⁶⁷ Por. MbS 36.

⁶⁸ Por. Pius XII, *Orędzie w wigilię Bożego Narodzenia (1941)*, w: *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, red. M. Radwan, L. Dyczewski, A. Stanowski, Redakcja Wydawnictwa KUL, Rzym–Lublin 1987, cz. I, 20.

dotyczy współpracy Kościoła z państwem na mocy zawartego konkordatu. Umowy międzypaństwowe określają reguły współpracy, wyodrębniają strefy wspólnego oddziaływania, mając na uwadze ogólnospołeczny rozwój, niedyskryminujący żadnej ze stron⁶⁹. Uczestnictwo w praktykach religijnych nie może być w tym układzie powodem szykan⁷⁰, natomiast pełnienie funkcji państwowych nie może być równoznaczne z wykluczeniem z życia religijnego⁷¹. Wolność sumienia jest przecież jedną z zasadniczych wartości i praw potwierdzających nienaruszalność godności osobowej⁷². Druga grupa uwarunkowań dotyczy placówek oświatowych, czyli szkół, a patrząc szerzej, także organizacji zajmujących się wychowaniem dzieci i młodzieży⁷³. Biskupi niemieccy krytykują wszelkie sytuacje, w których ideologicznie ukierunkowane ugrupowania odmawiają prawa istnienia organizacjom kościelnym oraz związkom wyznaniowym⁷⁴. Pomijając kwestię zafałszowanego i jednoaspektowego obrazu rzeczywistości serwowanego przez nazizm, nie można nigdy dopuścić do sytuacji, w której szkoła staje się miejscem konfliktu, z dominacją silniejszych, w oparciu o posiadany aparat policyjny, eksterminacyjny itd.⁷⁵ Zasadniczą potrzebą człowieka jest przecież pragnienie ładu, budowanego na prawdzie obejmującej ogół doznań człowieka⁷⁶. W tym krzewieniu pokoju pozostaje w naturalnej łączności rodzicielski autorytet z oddziaływaniem szkoły na poczet integralnego rozwoju jednostek i grup społecznych⁷⁷: „(...) katholische Jugend wird auch weiterhin vorbildlich bleiben in der Ehrfurcht vor der elterlichen Autorität, vorbildlich in der Treue zur Kirche, in der Treue zu ihrem Verband, vorbildlich in der sittlichen Reinheit und in der gesamten Lebensführung, und damit abrücken von jenem ehrfurchtlosen, vorlauten Wesen, das befehlen will, bevor es gehorchen lernte”⁷⁸. Kwestionowanie naturalnie wyodrębnionych autorytetów jest równoznaczne z unicestwieniem tkanki społecznej, bazującej na wrodzonych uzdolnieniach osoby⁷⁹. Oddziaływanie ideologii nazistowskiej w aspekcie społecznych konsekwencji wyznawanej wiary jest więc anty-wspólnotowe, a przez to anty-ludzkie⁸⁰. Niemieccy biskupi wskazują, iż katolickie organizacje kultywują tradycje narodowe, ubogacając je tym samym o ewangeliczne elementy. Ofiarności dotyczy nauki Chrystusowej, obiektywnego porządku

⁶⁹ Por. *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben”*, dz. cyt., s. 21.

⁷⁰ Por. R. Lill, dz. cyt., s. 29.

⁷¹ Por. tamże, s. 31.

⁷² Por. Pius XII, *Orędzie w wigilię Bożego Narodzenia (1941)*, dz. cyt., s. 9.

⁷³ Por. A. Reichold, dz. cyt., s. 59.

⁷⁴ Por. *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben”*, dz. cyt., s. 21.

⁷⁵ Por. B. v. Schewick, dz. cyt., s. 86.

⁷⁶ Por. Pius XII, *Orędzie w wigilię Bożego Narodzenia (1941)*, dz. cyt., 12.

⁷⁷ Por. tenże, *Przemówienie wygłoszone w dniu Zielonych Świąt (1.06.1941)*, dz. cyt., 16.

⁷⁸ *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben”*, dz. cyt., s. 21.

⁷⁹ Por. MbS 27.

⁸⁰ Por. B. v. Schewick, dz. cyt., s. 86-87.

moralnego. Ideologia nazistowska jawi się w tym kontekście jako struktura systemowo abstrahująca od holistycznej wizji, w imię bezwzględnej woli panowania i podporządkowania sobie innych osób, szczególnie tych słabszych⁸¹.

PODSUMOWANIE

Biskupi niemieccy w liście z 20 sierpnia 1935 roku wskazują jednoznacznie na wiarę jako fundament obrony praw człowieka w obliczu niesprawiedliwości szerzonej przez nazizm. Wiara stanowi relację osobową, w ramach której jednostka ma możliwość odkrywania pełni człowieczeństwa. Podobieństwo do Boga jest uzasadnieniem dla godności osobowej. Jezus Chrystus stanowi autorytet zapewniający obiektywny porządek moralny, konieczny dla partycypowania na coraz większą skalę w zbawieniu. Zasady ewangeliczne wywodzą się z przykazania miłości Boga i człowieka. Owo przykazanie znajduje zastosowanie w wolności od przemocy, a także w idei ochrony praw człowieka, w tym nade wszystko prawa do życia oraz prawa do zachowania własnej tożsamości. Duch Święty udziela koniecznych darów przekładających się na przemianę świata według zasad ewangelicznych, w ramach których funkcjonuje m.in. nawrócenie czy zadośćuczynienie wyrządzonym krzywdom. Wiara w ocenie biskupów niemieckich posiada konotacje społeczne, przy zachowaniu autonomii instytucji państwa oraz Kościoła. Przedmiotem współpracy instytucji w przestrzeni społecznej jest integralny rozwój obywateli. Tymczasem naziści podzielili społeczność niemiecką, dokonując eksterminacji wybranych grup w imię idei utworzenia doskonałej społeczności. Trwałość postawy wiary, z uwagi chociażby na odniesienie do niezmiennego Boskiego autorytetu, mobilizuje Kościół do obrony praw każdego obywatela. Jednocześnie konieczne jest podjęcie trudu wychowania w celu formowania osobowości młodego pokolenia, dla którego pokój staje się najwyższym priorytetem działania. Jedność wyraża harmonię w świecie wolnym od przemocy, gdzie każdy człowiek ma zagwarantowaną właściwą sobie podmiotowość.

⁸¹ Por. *Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben”*, dz. cyt., s. 22.

Bibliografia

Bertram A., *Die Lage der katholischen Kirche in Deutschland*, w: *Zeugnis und Kampf des deutschen Episkopats. Gemeinsame Hirtenbriefe und Denkschriften*, hrsg. v. K. Hofmann, Verlag Herder, Freiburg im Breisgau 1946, s. 68–74.

Dekret dla Jakobitów (1442), w: *Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, oprac. W. Głowa, I. Bieda, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1997, s. 172.

Gruber H., *Katholische Kirche und Nationalsozialismus 1930–1945. Ein Bericht in Quellen*, Ferdinand Schöningh, Paderborn 2006.

Hesemann M., *Religia Hitlera*, przeł. A. Walczy, Prószyński i S-ka, Warszawa 2011.

Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Die zehne Gebote als Lebensgesetz der Völker”, w: *Zeugnis und Kampf des deutschen Episkopats. Gemeinsame Hirtenbriefe und Denkschriften*, hrsg. v. K. Hofmann, Verlag Herder, Freiburg im Breisgau 1946, s. 75–84.

Hirtenbrief der deutschen Bischöfe „Steht fest im Glauben”, w: *Zeugnis und Kampf des deutschen Episkopats. Gemeinsame Hirtenbriefe und Denkschriften*, hrsg. v. K. Hofmann, Verlag Herder, Freiburg im Breisgau 1946, s. 15–24.

Hirtenwort der deutschen Bischöfe „Die Lage der katholischen Kirche in Deutschland”, w: *Zeugnis und Kampf des deutschen Episkopats. Gemeinsame Hirtenbriefe und Denkschriften*, hrsg. v. K. Hofmann, Verlag Herder, Freiburg im Breisgau 1946, s. 58–67.

Katechizm Kościoła Katolickiego, Pallottinum, Poznań 2009.

Kowalska M., *Ideologie po ideologiach. O cynicznej naiwności*, „IDEA. Studia nad Strukturą i Rozwojem Pojęć Filozoficznych”, 2018, XXX/1, s. 5–24.

Leon XIII, *Encyklika „Rerum novarum”*, Editrice Vaticana, Watykan 1891.

Lill R., *Ideologie und Kirchenpolitik des Nationalsozialismus*, w: *Kirche, Katholiken und Nationalsozialismus*, hg. K. Gotto, K. Reppen, Matthias-Grünwald-Verlag, Mainz 1980, s. 23–34.

Manz A., *Predigt (20.7.1937)*, w: *Kirche im Nationalsozialismus*, hrsg. v. Geschichtsverein der Diözese Rottenburg-Stuttgart, Jan Thorbecke Verlag Sigmaringen, Leinen 1984, s. 165–168.

Nietzsche F., *Ecce homo. Jak się staje – kim się jest*, przeł. L. Staff, Aletheia, Kraków 2009.

Paweł VI, *Adhortacja apostolska „Evangelii nuntiandi”*, Editrice Vaticana, Watykan 1975.

Pius XI, *Encyklika „Mit brennender Sorge”*, Editrice Vaticana, Watykan 1937.

Pius XI, *Encyklika „Quadragesimo anno”*, Editrice Vaticana, Watykan 1931.

Pius XII, *Orędzie w wigilię Bożego Narodzenia (1941)*, w: *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, red. M. Radwan, L. Dyczewski, A. Stanowski, Redakcja Wydawnictw KUL, Rzym–Lublin 1987, cz. I, s. 169–180.

Pius XII, *Przemówienie wygłoszone w dniu Zielonych Świąt (1.06.1941)*, w: *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, red. M. Radwan, L. Dyczewski, A. Stanowski, Redakcja Wydawnictw KUL, Rzym-Lublin 1987, cz. I, s. 157–168.

Reichold A., *Die deutsche katholische Kirche zur Zeit des Nationalsozialismus (1933–1945)*, Verlag Erzabtei St. Ottilien, St. Ottilien 1992.

Schewick B. v., *Katholische Kirche und nationalsozialistische Rassenpolitik*, w: *Kirche, Katholiken und Nationalsozialismus*, hg. K. Gotto, K. Reppen, Matthias-Grünwald-Verlag, Mainz 1980, s. 83–100.

Synod w Toledo (675), w: *Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, oprac. W. Głowa, I. Bieda, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1997, s. 158–164.